

teóriu stupňovitej kontinuity. Podľa Szigetihho Diderot, hoci reprezentoval vo svojom „blokovanom“ záujme aj plebejské živly, videl v nástupe novej triedy a historickej epochy iba akúsi „prírodnú kataklyzmu“, nenarúšajúcu vývinovú kontinuitu. (Szigeti v tejto súvislosti pripomína, že z osvietencov jediný Rousseau pochopil „revolúciu ako podmienku obrody národa.“) (s. 84) Diderot zostal v chápaní spoločenských procesov a problémov idealistom, abstraktným humanistom a delstom, vyvodzujúc spoločenské problémy z prirodzenej odlišnosti a diferencovanosti ľudí.

Záverom: Szigetihho práca o Diderotovi nie je klasickou monografiou analyzujúcou systematicky a vyčerpávajúco jednotlivé filozofické názhly mysliateľa a jeho diel. Je skôr zábe-

rom do vybraných filozofických, vedeckých a sociálno-politických problémov, ktoré autor považuje za najcharakteristickejšie a najzákladnejšie pre dobu, triedu a spoločnosť, v ktorej stredne stál tento mysliteľ. Je ďalej konfrontáciou Diderotových názhľadov s jeho materialistickými súčasníkmi aj idealistickými odporcami a diferencovaným hodnotením jeho originálneho prínosu do dejín filozofie. Škoda, že autor najmä v prítomnej reedícii nezredukoval niektoré, časom už priveľmi všeobecne známe poznatky sociálno-historickej povahy a nevyužil napr. aj filozofickú podnetnosť Diderotových prác z odboru estetiky, ktoré Engels ráta medzi vrcholné diela predheglovej dialektiky. (Anti-Dühring, s. 40)

E. Városová

PRINCÍP KOMPLEMENTARITY A MATERIALISTICKÁ DIALEKTIKA

(Princíp dopolniteľnosti i materialističeskaja dialektika.)

(Red. kolektív pod vedením L. B. Baženova, U. A. Radžabova a J. V. Sačkova.) Izd. Nauka, Moskva 1976, 366 s.

Recenzovaný zborník predstavuje súbor analytických štúdií, v ktorých kolektív autorov pod vedením zodpovedného redaktora L. B. Baženova podáva precízny rozbor princípu komplementarity. Autori pristupujú k skúmaniu vzťahu princípu komplementarity, k zákonom materialistickej dialektiky a predovšetkým k zákonu jednoty a boja protikladov z marxistických pozícií. Okrem aktuálnosti tematiky patrí k prednostiam zborníka nesporne aj fakt, že autori analyzujú pôsobenie princípu komplementarity nielen z hľadiska fyziky, ktorú by sme mohli označiť za jeho „materskú vedu“, ale aj z hľadiska iných špeciálno-vedných disciplín a napokon aj z hľadiska filozofie (najmä teórie poznania).

Jednou z charakteristických črt vedy 20. storočia je prehlbovanie vzťahov medzi jej jednotlivými odborními, ako aj prehlbovanie spätosti medzi prírodnými (a aj spoločenskými) vedami a filozofiou. Jadro tejto spätosti spočívajúcej najmä v metodologickej funkcii filozofie vzhľadom na jednotlivé vedy tvorí dialektika, ako na to poukázal už Lenin. Bez dialektiky ako všeobecnometodologickeho prístupu by nebolo možné vedecky rozpracovávať ani riešenie takého problému, aký predstavuje v súčasnej vede idea komplementarity, ktorá už dávno prekročila pôvodné hranice kvantovej mechaniky a s ktorou dnes pracujú aj predstavitelia iných vied (biológia, chémia, atď.).

Rešpektujúc závažnosť nastoleného

problému, ako aj existenciu viacerých prístupov k nemu, zostavoval redakčný kolektív zborník bez úsilia unifikovať konceptuálnu stránku knihy. Preto sú v zborníku zastúpené štúdie líšiace sa svojím chápaním komplementarity. Takýto záver zostavovateľov korešponduje s otvorenosťou vytýčeného problému a zároveň vytvára dobré stimuly pre ďalšie rozpracovávanie princípu komplementarity.

Zborník obsahuje štyri kapitoly, z ktorých každá sústreďuje viaceré štúdie, skúmajúce problém komplementarity z konkrétnych čiastkových aspektov. Prvá kapitola z aspektov všeobecnofilozofických a metodologických, druhá z aspektov fyzikálnych, tretia skúma pôsobenie princípu komplementarity vo vedách hraničiacich s fyzikou a napokon štvrtá kapitola analyzuje logické aspekty princípu komplementarity. Z pomerne rozsiahleho počtu štúdií, ktoré sa vyznačujú nerovnakou hĺbkou a precíznosťou analýz daného problému, ako aj svojím významom pre filozofické skúmanie komplementarity, venujeme v recenzii pozornosť len niektorým.

Zodpovedný redaktor L. B. Baženov je zároveň autorom úvodnej štúdie, ktorá má značne polemický charakter. Zaoberá sa v nej vzťahom (táto problematika je inak v zborníku silne frekventovaná aj v štúdiách iných autorov) princípu komplementarity a zákona jednoty a boja protikladov. Po filozofickom hodnotení historického vývoja idey komplementarity pristupuje Baženov k formulovaniu predpokladov, ktoré sú nevyhnutné k objasneniu spomínaného vzťahu. Vychádzajúc z Leninovej tézy o jednote dialektiky, logiky a teórie poznania, zaujíma Baženov kritické stanovisko ku všetkým pokusom o odtrhávajúce ontológie a gnozeológie, k tendenciám „čisto ontologického“ chápania dialektického protirečenia

(napr. vo vzťahu *vlna—častica*), ktoré obhajujú niektorí marxistickí autori. Podľa Baženova je možné hlbšie a všestrannejšie uchopenie podstaty dialektického protirečenia v objektívnej realite z pozícií jednoty dialektiky a teórie poznania, pričom však autor správne vystríha pred nebezpečenstvom skĺznutia na stranu subjektivismu, negujúceho objektívnu existenciu daných protirečení. Protirečenia (napr. pretržité—nepretržité) existujú objektívne, ale podľa Baženova nie je správne abstrahovať od okolnosti, že ich existenciu odhaľujeme počas poznávacieho procesu. Svoje tvrdenie aplikuje autor pri rozbere korpuskulárno-vlnového dualizmu, prízvukujúc, že jednota týchto protikladov nepredstavuje jednotu mimo daného stupňa poznania nejakých „čisto ontologických“ charakteristík, ale naopak, je výsledkom uchopovania sveta človekom v poznávacom procese. Domnievame sa, že zásadný nesúhlas autora so stanoviskom reprezentovaným napr. I. V. Kuznecovom je dosť polemický a vyžaduje si ďalšie rozpracovanie. Baženov polemizuje s viacerými autormi aj v otázke polárnych kategórií ako produktu dialektického odrazu skutočnosti myslením, pričom zdôrazňuje, že v nijakom prípade nemôže ísť o svojvoľné a objektívnu skutočnosť neodrážajúce produkty myslenia. V takomto zmysle chápe Baženov aj korpuskulárno-vlnový dualizmus ako najvhodnejší spôsob opisu mikroobjektu, ktorý je charakterizovaný určitou celostnosťou — nereprodukovateľnou adekvátne ani pomocou samých korpuskúl, ani pomocou samých vln, pretože použitím len týchto jednostranných charakteristík by sme získali príliš „hrubý“ a umŕtvujúci obraz skutočného objektu. Jednota protikladných charakteristík predstavuje tak optimálnu formu opisu celostnosti mikroobjektov, ktorá prekonáva umŕtvovanie objektu myslením,

táto optimálna forma opisu sa vyjadruje na základe komplementarity. Názory L. B. Baženova, ktoré sme tu uviedli pomerne podrobne a ktoré sú podľa nás vo viacerých bodoch diskutabilné, predstavujú jednu z koncepcií prezentovaných v zborníku. V zhode s týmito názormi sa akýkoľvek pokus o prekonanie idey komplementarity ako nedostatočného stupňa opisu mikroobjektov spôsobeného určitou úrovňou poznania pokladá za prejav metafyzického myslenia. Jediné, čo v súvislosti s princípom komplementarity Baženov od ďalšieho vývoja fyzikálnych teórií očakáva, nie je teda v nijakom prípade popretie idey komplementarity, ale jej vyvodenie, zdôvodnenie na základe nejakých iných princípov, čo by mohlo prispieť k jej novým interpretáciám, k hlbšiemu preniknutiu do mikrosveta.

Problém komplementarity ako metódy vedeckého skúmania rozoberá A. R. Pozner, ktorý zásadne nesúhlasí so stotožňovaním komplementárneho spôsobu opisu mikroobjektov so vzťahom neurčitosti, pretože prvý sa, ako to autor na základe genetických i logických analýz dokazuje, zďaleka nevyčerpáva druhým. Koncepcia komplementarity sa formovala s cieľom prekonať jednostranné rámce starých pojmov a uvádzala do klasického spôsobu myslenia nové kategórie, ustanovujúce vzťahy medzi vzájomne sa vylučujúcimi pojmami. Pôvodná Bohrova metodologická idea, ktorá po rozvinutí kvantovej mechaniky mala tendencie extrapolovať aj do iných vedných oblastí, pomáhala riešiť viaceré paradoxné situácie vznikajúce pri budovaní nových teórií. Autor štúdie formuluje podstatu komplementárnej metódy vedeckého skúmania ako nevyhnutnosť adekvátnej reprodukcie celostnosti skúmaného objektu prostredníctvom vzájomne sa vylučujúcich a vzájomne sa ohraničujúcich

pojmov. Triedy týchto pojmov môžu byť síce používané aj izolovane v zvláštnych experimentálnych situáciách, ale jedine vo svojej jednote môžu zaručiť vyčerpávajúcu informáciu o celostnosti objektov. Na základe analýzy teoreticko-poznávacích situácií vyčleňuje autor predpoklady pre nevyhnutnosť komplementárneho spôsobu opisu objektu, a to v prípadoch: a) objavenia kvalitatívne nového javu, ktorý nie je možné vzhľadom na nedostatok zodpovedajúcich pojmových prostriedkov (starých) adekvátne vysvetliť, b) skúmania javu vo vzájomne sa vylučujúcich experimentálnych situáciách, dovoľujúcich použiť dve triedy protikladných ekvivalentných pojmov predchádzajúcej poznávacej etapy, c) vzťahu, vzájomnej súvislosti niektorého alternatívneho určenia javu s konkrétnymi podmienkami jeho poznania (odraz alternatívnych situácií v antinomickosti pojmov), d) analytického skúmania a opisu štruktúrnych elementov, aspektov javu, založeného na dichotomickom delení množiny výrokov na dve podmnožiny, ktoré sa vzájomne vylučujú, ale ktoré zároveň spolu podávajú maximálnu možnú informáciu o jave, e) požiadavky jednoty, systémovosti poznania a celostného opisu objektu.

S. V. Ostapenko venuje pozornosť rozboru gnozeologických východísk komplementarity, skúma vzťah komplementarity a dialektiky, a tak ako viacerí prispievatelia zborníka (napr. Baženov, V. L. Altuchov a iní), aj on sa striktné rozchádza s názorom, podľa ktorého je korpuskulárno-vlnový dualizmus totožný s dialektickým zákonom jednoty a boja protikladov — konkrétne v tomto prípade jednoty a boja vlny a častice. Takéto stotožňovanie je podľa neho hrubým vulgarizovaním dialektiky. Princíp komplementarity odvodzuje S. V. Ostapenko z nevyhnutnosti exis-

tencie viacerých teoretických konštrukcií (teda nielen z ich dualizmu), zodpovedajúcich rôznym typom vzájomného pôsobenia subjektu a objektu v procese poznania.

Princíp komplementarity v súvislosti s ideou všeobecnej vzájomnej spätosti, ktorá nadobúdala výraznú funkciu vo vedeckom myslení 19. a 20. storočia, skúma V. I. Korjukin. Princíp komplementarity ako všeobecný metodologický princíp vyplynul podľa autora z odhalenia vnútornej jednoty princípov teórie relativity a kvantovej mechaniky. Vyjadruje nevyhnutnosť odklonu od pokusov charakterizovať všestranne správanie prírodných systémov prostredníctvom izolovaných parametrov a ako princíp, ktorý prekonáva jednostrannosti predchádzajúcich prístupov, má možnosti neustáleho rozširovania sféry svojich aplikácií.

Princípu komplementarity a vzťahu empirického a teoretického venuje pozornosť P. Ch. Samorodnickij, ktorý podáva vo svojej štúdií retrospektívny prehľad o vzniku kvantovej mechaniky a o formulovaní Bohrovho princípu komplementarity ako pokusu o prekonanie paradoxných situácií gnozeologického charakteru. Ich jadro spočívalo v nezameniteľnosti a zároveň v nevhodnosti jazyka klasickej fyziky ako prostriedku na jednoznačný opis tých vlastností mikroobjektov, ktoré boli teoretickým systémom predvídané a ktoré mali byť zároveň fixované experimentálnym spôsobom. Samorodnickij poukazuje najmä na dve základné črty gnozeologickej situácie v kvantovej mechanike, ktorá viedla nevyhnutne k formulovaniu princípu komplementarity. Za prvú pokladá nedostatok súladu medzi teóriou a experimentom, ktorý bol v klasickej fyzike samozrejmosťou, a to nie ako dôsledok nedokonalosti novej teórie, ale ako dôsledok špecifickosti ex-

perimentálnych situácií v kvantovej mechanike; za druhú črtu pokladá formulovanie Heisenbergovho vzťahu neurčitosti, existenciu problémov pozorovateľnosti v kvantovej mechanike. Vzťah teoretického a empirického skúma autor v súvislosti so základnou preorientáciou fyzikálnej vedy (imperatívne postavenie teórie — formalizmu, ktoré určujú možné experimentálne situácie, ich výsledky tak, aby daný matematický formalizmus nadobudol status fyzikálnej teórie). Základný význam princípu komplementarity spočíva v tejto súvislosti podľa autora štúdie v tom, že jeho prostredníctvom sa charakterizujú podmienky empirickej interpretácie kvantovej teórie v situáciách, v ktorých sa dostáva do rozporu jazyk matematického formalizmu s jazykom empirie.

Špecifickými vlastnosťami abstrahovania ako nevyhnutného momentu poznávacieho procesu sa vo vzťahu k princípu komplementarity zaoberajú autori M. D. Achundov a R. R. Abdullajev, podľa ktorých je odvodnené hovoriť v takýchto kontextoch o dvoch typoch komplementarity. Vo vzťahu k systémom abstrahovania s rovnakou schopnosťou rozhodovania — o tzv. horizontálnej komplementarite rôznych projekcií objektu v rámci jedného jazyka a aj jednej úrovne organizácie a vo vzťahu k systémom abstrahovania s rozličnou schopnosťou rozhodovania. V druhom prípade sa prekračuje rámec jednej úrovne organizácie a tento typ komplementarity označujú autori ako vertikálnu komplementaritu s hierarchickým charakterom. Vo vzťahu komplementárnych pojmov uvádzajú autori aj ďalšie rozdiely, pojmy môžu byť podľa nich komplementárne v neantonistickej forme (vo forme spresňujúcej konjunkcie) alebo vo forme antinomickej a či polárnej, kde komplementarita má syntetizujúci charak-

ter. Konkrétne formy komplementarít, ako to ilustrujú autori, závisia od špecifických vlastností systémov abstrahovania, ako aj od špecifických vlastností skúmaného objektu.

V. A. Komarčev, B. D. Košarskij, G. A. Polikarpov a A. I. Ujemov skúmajú „komplementárny“ predikát v súvislosti s viacerými pojmami, s ktorými sa vo filozofickej a fyzikálnej literatúre používa (konceptia, idea, metóda, opis, vzťah, princíp, atď.) a na základe tohto skúmania označujú za všeobecné a podstatné momenty v danom predikáte: 1. komplementárne pojmy sa navzájom vylučujú, 2. komplementárne pojmy sa navzájom predpokladajú, jeden bez druhého strácajú zmysel komplementárnosti, 3. komplementárne pojmy odrážajú rozličné stránky, aspekty skúmaných objektov, pričom tieto aspekty sa vyčleňujú nezlučiteľnosťou empirických podmienok v teoreticko-poznávacích situáciách, 4. každý z komplementárnych pojmov tvorí základ pre zodpovedajúci spôsob opisu skúmaného javu. Opisy uskutočnené pomocou komplementárnych pojmov sú navzájom ekvivalentné a obidva sú nevyhnutné na vytvorenie celostného obrazu skúmaného objektu.

Autori poukazujú na zložitosť pojmu komplementarity, ktorá sa v niektorých prípadoch môže vzťahovať nielen na pojmy, ale aj na jazykové a na celé teoretické systémy. Autori tiež zdôrazňujú nevyhnutnosť špeciálnych výskumov vzťahu komplementarity v súvislosti s konkrétnymi predmetnými oblasťami vedy, rovnako ako aj nevyhnutnosť objasnenia logických predpokladov pojmu komplementarity. Na ilustráciu zložitosti problému uvádzajú viaceré smery a tendencie v rozpracovávaní idey komplementarity súčasnými vedcami.

Už spomínaný V. L. Altuchov analyzuje spôsoby riešenia Zenónových

apórií o pohybe a jeho uchopení myslením. Po stručnom historickom exkurze, ako sa tieto spôsoby realizovali v niektorých filozofických systémoch minulosti, pristupuje k riešeniu problému v rámci materialistickej dialektiky, ktorá predstavuje jedinú možnosť na prekonanie starovekej antinómie. Nová gnozeologická situácia, ktorá sa vytvorila v kvantovej mechanike, nelimituje spôsoby uznania objektívnej existencie vonkajšieho sveta vo vzťahu k subjektu, ale limituje klasické spôsoby opisu objektívnej reality, najmä klasické spôsoby opisu dialektického protirečenia vo vzťahu k správaniu mikroobjektov. Nevyhnutnosť nového, kvalitatívne odlišného opisu objektívnej skutočnosti vyplýva z kvalitatívne nového charakteru vzájomného pôsobenia medzi mikroobjektom a experimentálnym zariadením (tiež experimentátorom) a predstavuje podľa autora historicky určenú a historicky ohraničenú formu neklasického popisovania objektívnej skutočnosti.

Kapitolu venovanú rozborom koncepcie komplementarity vo fyzike tvoria štúdie I. S. Aleksejeva, ktorý si v tejto súvislosti všima najmä problém jednoty kvantovomechanického obrazu skutočnosti, etapy určenia korpuskulárno-vlnového dualizmu, ako aj polemiku Einsteina s Bohrom a proces precizácie terminológie, V. P. Chjutta, ktorý v analýzach východisk Bohrovej koncepcie venuje pozornosť princípu korešpondencie ako elementu koncepcie komplementarity, vzťahu oboch týchto princípov a napokon súčasným alternatívnym koncepciam komplementarity, J. V. Sačkova, ktorý analyzuje historické zmeny v predstavách o materiálnom objekte (v súvislosti s ideou komplementarity) či L. G. Antipenka v kvantovo-teoretickom objekte. Do druhej kapitoly prispel ďalej S. V.

Illarionov štúdiou, v ktorej sa zaoberá analýzou rozličných formulácií princípu komplementarity v kvantovej mechanike, E. M. Čudinov a V. I. Zolotarev, skúmajúci komplementaritu v súvislosti s ekvivalentnými opismi mikroobjektov, M. I. Podgoreckij, ktorý na základe fyzikálnej argumentácie analyzuje vzťah Planckovej konštanty h a princípu komplementarity v kvantovej mechanike, B. J. Pachomov, ktorý sa zamýšľa nad významom komplementarity pri budovaní vedeckých teórií, nad sociálnou funkciou teoretického poznania, ktorá determinuje do určitej miery výstavbu teórií a napokon nad špecifickými zvláštnosťami výstavby kvantovej teórie (v súvislosti s princípom komplementarity). Kapitulu uzatvára štúdia U. A. Radžabova zameraná na vzťah princíпов komplementarity a korešpondencie a napokon štúdia K. Ch. Delokarova, v ktorej autor skúma metodologické základy princípu komplementarity. V ďalšej kapitole sa autori zaoberajú problémami teoretickej syntézy fyziky a niektorých iných vied (I. A. Akčurin a N. P. Depenčuk teoreticko-poznávacími problémami biológie, G. B. Ždanov problematikou kozmických výskumov, sústrediac pozornosť najmä na komplementaritu dynamiky a štatistiky, B. I. Išmuratov aktuálnymi problémami súčasnej geografie a napokon J. N. Poljanskij problémami biofyziky), a to všetko v súvislosti s princípom komplementarity, ktorý našiel takúto širokú aplikáciu v súčasnom vedeckom myslení. Z pochopiteľných dôvodov sme venovali oveľa väčšiu pozornosť tým častiam knihy, v ktorých sa analyzujú všeobecnofilozofické, logické a metodologické aspekty princípu komplementarity, a tak mnohé, nesporne tiež pozoruhodné štúdie, skúmajúce princíp komplementarity z hľadiska fyziky a s fyzikou hraničia-

imi vedami, ostali na periférii záujmu.

Kvôli úplnosti prehľadu o problematike zahrnutej do zborníka sa zmieniame na záver ešte stručne o niekoľkých štúdiách venovaných rozboru logických aspektov princípu komplementarity. B. N. Pjatnicyn a V. S. Meskov vychádzajú z úloh a zo špecifických vlastností logického výskumu súčasných vedeckých teórií, a to predovšetkým kvantovomechanickej teórie. Po predbežnom vymedzení základných pojmov pristupujú autori k formulácii požiadaviek na skúmanie logických vzťahov v teórii, z hľadiska ktorých možno chápať teóriu ako jednotu určitého logického systému a špeciálnej časti (vlastnej teoretickej časti). Analyzujúc možnosti formalizácie teórie, autori riešia otázku o možnosti opisu princípu komplementarity pomocou logických prostriedkov. V štúdií o komplementarite v logike kvantovej teórie podáva N. M. Roženko konfrontáciu logiky klasickej fyziky s logikou kvantovej mechaniky, poukazujúc podrobnejšie na špecifické zvláštnosti a zložitejší charakter druhej. Metodologickým analýzám princípu komplementarity venuje pozornosť S. N. Gonšorek, ktorý skúma možnosti využitia logických teórií komplementarity v metodologických a gnozeologických analýzach aj mimo fyziky.

Súbor uvedených štúdií podáva čitateľovi erudovanému nielen vo filozofii, ale aj v základoch kvantovej mechaniky pomerne ucelený prehľad o stave rozpracovanosti problematiky jedného z najvýznamnejších princíпов neklasickej fyziky, princípu komplementarity nielen z hľadiska všeobecného filozofického a logického, ale aj z hľadiska špeciálnovedných disciplín, aplikujúcich princíp komplementarity v svojich predmetných oblastiach. Aj keď autori neprinášajú hotové odpo-

vede na aktuálne otázky súvisiace s ideou komplementarity a na niektorých miestach vyznievajú ich tvrdenia značne polemicky, možno uvedený

zborník práve pre jeho otvorenosť hodnotiť ako pozitívny stimul pre ďalšie bádania v tejto oblasti.

Etela Farkašová

HUMANIZMUS — OSOBNOSŤ — VÝCHOVA

V. GRULICH, Filozofické pojetí člověka a výchova. Mladá fronta 1977, 246 strán.

Je známou skutočnosťou, že uvažovanie v teoreticko-abstraktnej rovine je náročné. Neraz však omnoho náročnejším a obtiažnejším sa stáva zámer autora priblížiť svoje myšlienky „prostej“ reči čitateľa. Autorovi hrozí okrem iného predovšetkým a najčastejšie nebezpečenstvo zjednodušenia a vulgarizácie. Posledná publikácia Vladimíra Grulicha *Filozofické pojetí člověka a výchova* jednoznačne dokazuje, že je možné odborne a fundovane písať o filozofickej a pedagogickej problematike, vyhnúť sa úskaliam vulgarizácie a pritom zostať zrozumiteľným. Jasná logická stavba problému, zrozumiteľnosť autorovho jazyka nebráni filozofovi či pedagógovi, aby si osvojil mnohé poučné a inšpirujúce myšlienky, ktoré sa mnohokrát v abstraktných úvahách strácajú. Grulichovu knihu možno privítať aj z ďalšieho významného dôvodu. Je to totiž publikácia, ktorá konštruktívnou formou prehľbuje a objasňuje vzťah filozofie a pedagogiky (filozofie človeka a výchovy) a neusiluje sa o problematiku týchto dvoch spoločenskovedných disciplín analyzovať izolovane, v úzkom okruhu otázok daných predmetom týchto disciplín. Autor si zrejme veľmi dôrazne uvedomuje fakt, že analýza ktoréhokolvek aspektu problematiky človeka si vyžaduje vždy všeobecnejšie filozoficko-antropologické východiská. Tento svoj zámer Grulich neobmedzil len na niekoľko prvých kapitol, ale silný fi-

lozofický podtext, úsilie o širší záber problému je zrejmý z celej publikácie. Jeho úvahy, ktoré sa pohybujú v hraničnom pásme filozofie človeka a pedagogiky, sú na vysokej odborno-teoretickej úrovni a čitateľovi sa stáva v podstate irelevantným, či ide o filozofickú alebo pedagogickú prácu. Aj keď Grulich rozdrobil problematiku vzťahu človeka a výchovy do desiatich kapitol a analyzuje ju tak v historickom, ako aj v súčasnom filozoficko-pedagogickom kontexte, možno v publikácii zreteľne nájsť tri základné okruhy problémov, ktoré v podstate tvoria os knihy. Sú to otázky humanizmu, osobnosti a výchovy. Grulichova introspekcia do histórie humanizmu je svedectvom nielen dobrehého zázemia autora, ale aj jeho výbornej schopnosti vypíchnúť z bohatej histórie humanizmu tie momenty, ktoré boli najzávažnejšie pre jeho ďalší vývoj, ako aj ukázať jeho historickú podmienenosť v tom ktorom období dejín ľudstva. Stručný pohľad na jednotlivé humanistické myšlienky a idey v staroveku je vyvážený hlbším a kritickým pohľadom čiastočne na renesančný humanizmus, ale predovšetkým na jednotlivé humanistické varianty súčasných buržoáznych filozofických smerov, ako je existencializmus, pragmatizmus, personalizmus a pod. Aj keď čiastočný, ale razantne kritický je autorov pohľad aj na súčasných „marxológov“ (Marcuse, Mayer), ktorí vehementne dokazujú,